

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Рэспубліканскі фонд імя братоў Гарэцкіх
Інстытут мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі

**МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ
ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ**

XVII ГАРЭЦКІЯ ЧЫТАННІ

(Прысвячаюцца Году роднай зямлі)

Матэрыялы чытанняў

Мінск, 9 красавіка 2009 г.

Мінск
2009

УДК 882.6.09 + 882.6 (092)
ББК 83.3 (4Bei) Г20

Рэдакцыйная калегія:

Я. Аношка, Р. Гарэцкі (адказны рэдактар),
І. Лапцёнак, Л. Макарэвіч, М. Мушыньскі

**МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ. ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ.
МАТЭРЫЯЛЫ ХVІІ ГАРЭЦКІХ ЧЫТАННЯЎ** (Прысвячаюцца
Году роднай зямлі). Мінск, 9 красавіка 2009 г. / Калектыў
аўтараў. — Мінск: 2009. 201 с.

У зборніку прыведзены даклады і выступленні ўдзельнікаў ХVІІ Гарэцкіх чытанняў, якія прысвечаны жыццю і творчасці выдатных дзеячаў беларускага нацыянальнага руху ХХ стагоддзя братоў Гарэцкіх: класіка беларускай літаратуры, пісьменніка, літаратуразнаўцы, крытыка, рэдактара-выдаўца, мовазнаўца, фалькларыста, педагога, публіцыста, грамадскага дзеяча Максіма Іванавіча і аднаго з заснавальнікаў Беларускай акадэміі навук, эканаміста, дэмографа, географа, геолога, археолога, грамадскага дзеяча акадэміка Гаўрылы Іванавіча. Для масавага чытача. Тэксты падаюцца ў аўтарскай рэдакцыі.

УДК 882.6.09 + 882.6 (092)

ББК 83.3 (4 Bei)

© Калектыў аўтараў, 2009

Роза Зінава (Мінск) «Якое шчасце жыць і працаваць на Беларусі» (да 20-й гадавіны з дня смерці акадэміка Г.І. Гарэцкага. 20.11.1988 г.)	117
Генадзь Кажамякін (Мінск) Ідэя выдання энцыклапедычнага даведніка «Максім Гарэцкі»	125
Уладзімір Конан (Мінск) Міфалагічныя і біблейскія вобразы і матывы ў творчасці М. Гарэцкага	131
Таццяна Кохан (Мінск) Творчасць Яна Чарота ў ацэнках Максіма Гарэцкага	143
Мікалай Мішчанчук (Брэст) Па шляху авалодання прынцыпамі модульнага пісьма (на прыкладзе малой прозы Максіма Гарэцкага)	148
Ганна Навасельцава (Віцебск) Мастацкае адчуванне часу ў прозе Максіма Гарэцкага і Уладзіміра Караткевіча	154
Святлана Сачанка (Мінск) Прыслоўі ў «Маскоўска-беларускім слоўніку» братоў Гарэцкіх	160
Святлана Сычова (Мінск) «Малая радзіма» вачыма герояў твораў пісьменнікаў-землякоў Максіма Гарэцкага і Віктара Карамазова	168
Ігар Шаладонаў (Мінск) Сублімацыйныя пошукі гармоніі ў мастацкай прозе М. Гарэцкага	175
Алена Шышко (Мінск) Нацыянальная самаідэнтыфікацыя ў п'есе Максіма Гарэцкага «Жартаўлівы Пісарэвіч»	182

ДАДАТАК

Лісты Алеси Адамовіча да Леанілы і Галіны Гарэцкіх ...	191
НАШЫ АЎТАРЫ	198

— 559 с.

7. Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. — 5-е выд., пераробл. і пашыр. — Вільня: Выд-ва Б. Клецкіна, 1929. — 132 с.

Святлана Сычова
(Мінск)

«МАЛАЯ РАДЗІМА» ВАЧЫМА ГЕРОЯЎ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКАЎ-ЗЕМЛЯКОЎ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА І ВІКТАРА КАРАМАЗАВА

Адной з рысаў беларускага светапогляду з'яўляецца адчуванне еднасці з тым кутом, дзе нарадзіўся, так званай «малой радзімай». Менавіта таму ў творчасці большасці беларускіх пісьменнікаў мы знойдзем не толькі апісанне тых мясцін, што блізкія сэрцу, але і бясконцае прызнанне ў любові да свайго кутка. Духоўны свет чалавека непадзельны. Ён складаецца з любові да «малой радзімы», сувязі са сваякамі, ведання гісторыі свайго краю, пашаны да роднай мовы, адчування зямлі. Страта любога са складнікаў прыводзіць да страты часткі душы самога чалавека.

У аповесці «У чым яго крыўда?» Максім Гарэцкі паказаў неадназначную повязь галоўнага героя з родным кутом. Ужо сама назва вёскі Цёмналесце дае характарыстыку гэтаму месцу, людзям, што там жывуць. Аўтар адразу падкрэслівае фанабэрыстасць шляхты, якая «ў цэлым і агульным» невялікае што супроць самых акаянных мужыкоў»[1, с. 9], бо і працуе, як «вол, і непісьменна, і апранута ў лапці»[1, с. 9].

Малая радзіма паказваецца вачыма вучня апошняга класа сельскагаспадарчай школы. На светапогляд Лявона аказалі ўплыў «Песні жалбы» Якуба Коласа і «Жалейка» Янкі Купалы, творы, якія прымушалі глядзець на народ па-іншаму, думаць пра сваё прызначэнне, вярталі да сваіх карацей, абуджалі адчуванне еднасці з роднай зямлёй. Менавіта таму юнак-адраджэнец прыязджае дамоў з узвышанымі пачуццямі. Задуму сустракаюць са шчырай беларускай гасціннасцю, аднак ён пакутуе, што да яго ставяцца як да пана, звяртаюцца на «вы», спрабуе быць роўным са сваімі аднавяскоўцамі. А яны звыклі да грэблівых адносінаў з боку адукаваных людзей, перакананыя ў тым, што сяляне ім непатрэбны.

Лявона разрываюць супрацьлеглыя пачуцці. Спачатку ён не ходзіць на вячоркі, бо знойдзе там «тупагалавы дзевак... буяншчыкаў-хланцоў, <...> брыдкую лаяніну, гульню на грошы ў карты, гідкае скалазубства, насміханне над ... думкамі аб лепшым, зусім не гэтакім жыцці» [1, с. 14]. Аднак на самой справе ён не бачыць усяго гэтага, наадварот становіцца часткай гэтай грамады, адчувае еднасць з людзьмі, якія адначасова і родныя, і чужыя, бо не разумеюць высокіх парыванняў хлопца (які ім кніжкі прывёз, каб читалі), а сяляне замест гэтага гуляюць у карты. Пачуцці да роднага кута прасякнуты болем. Хлопец разумее, што беларусы па сваёй класічнай беднасці і гэткай жа цямноце не займаюць месца на школьных лавах, глядзяць на адукацыю, як на раскошу. Аднавяскоўцы прыглядаюцца да Лявона, і калі ён спрабуе давесці ім неабходнасць змен у жыцці, адразу кажуць: «Запанеў», — злуючы яго. Хлопец адчувае немагчымасць пераканаць жыхароў вёскі, таму каханне да Лёксачкі даказвае яму самому еднасць са сваімі каранямі. М. Гарэцкі звяртае ўвагу на калектыўнае жыццё сялян, дзе і радасць, і бяда, і навіны агульныя, дзе істотна, што скажучь людзі, як адрэагуюць.

Апісваючы побыт вяскоўцаў, аўтар падкрэслівае непрыманне героем неахайнасці, бруду. Кульмінацыяй яго з'яўляецца эпізод мыцця у лазні (аналагічная праблема ўзнята ў апавяданні «У лазні»). «Ліха яго ведае, як яны тут мыюцца... Але ж чаго я злуюся? Ці ж я сам не цёмнелесец, ці ж я сам не купаўся змалку ў гэтай гразі?» [1, с. 19]. Хлопца

абурае, што мужыкі болей грошай прапіваюць, чым трацяць на добраўпарадкаванне побыту. Адначасова герой перажывае адчуванне аддаленасці ад сваіх каранёў. «А чаму Цёмна-лесце такое, ты ўжо менш думаеш! А як лёгенька дастаецца мужыку і той побыт, які ён мае, ты ўжо менш думаеш!... Ты ўжо забываешся, забываешся!...» [1, с. 23]. Лявон ба-чыць, як бацькі цяжка працуюць. У героя ўзнікае разуменне таго, што несправядлівы сацыяльны парадак адрывае яго ад бацькоў. Максім Гарэцкі выявіў у аповесці значнасць сувязі чалавека са сваім родным кутом, з месцам, дзе нарадзіўся, без лучнасці са сваімі каранямі немагчымасць паўнацэннага жыцця на зямлі.

Далей гэтую тэму працягвае ў аповесці «Меланхолія». Лявон Задума працуе далёка ад роднага кута. «Зямелька родная! Няможна без тугі жыць на табе. З журбю нарадзіўся... Няўжо з ёю і ў труну лягу? Так у нас паводзіцца, так нам спрадвечнасць дала...» [1, с. 56]. Аўтар падкрэслівае немагчымасць спакойнага існавання чалавека, закінутага лёсам хай і не вельмі далёка ад роднага дома. Герой разважае над грамадскім ладам, яго непакоіць і абражае прыгнечанае становішча як простага чалавека, так і беларускай мовы. «Убачыў я <...> ў першым класе процьму багатых дарожных паноў, пышны цвет расійскае панскае культуры на Беларусі, і побач з гэтым, <...> у трэцім класе, убачыў я нашу Беларусь, нашу беларускую мужыцкую культуру, прадстаўнікі якой, як няшчаснае, бруднае і затуканае быдла, валяюцца пакладам на падлозе, у лапцёх, у лахманах, у мэтлухах, з убогімі торбачкамі і з прыцішанаю, схованаю ад чужой пагарды моваю на засмяглых вуснах» [1, с. 54]. Герой адчувае прыкрасць да людзей, якія не паважаюць селяніна, сустракаюць людзей па вопратцы. «Што я ў сялянскім жупане, дык ты смела мяне зневажаеш... А як даведаешся, што я ж каморнік, дык табе будзе сорамна... А селяніна можна зневажаць...» [1, с. 71]. Тагачаснае грамадства зневажала простага чалавека, імкнулася паказаць вышэйшасць руска- і польскамоўных паноў, што прыводзіла ў адчай героя, абуджала думкі аб бессэнсоўнасці яго існавання, нават самазабойстве.

Пісьменнік яскрава выявіў жыватворнасць родных мясцін, адчування еднасці з мінулым свайго роду, дзіцячых

успамінаў для чалавека. Менавіта дома Лявон абуджаецца для далейшага жыцця. Праца на зямлі побач з сваякамі, дарагі сэрцу вобраз дзеда дапамагае адчуць і зразумець не толькі каштоўнасць існавання чалавека на гэтай зямлі, але і ўбачыць перспектыву далейшага жыцця.

З іншага боку адлюстравана жыццё ў аповесці «Ціхая плынь». Апісваючы становішча Лугвенева, аўтар падкрэслівае яго занябанасць, узгадвае былую веліч, паказвае, што «заглушэў вялікі стары шлях», «усё меней збіраецца народу», старыя акты і граматы апынуліся ў бібліятэках чужых краёў, красуюць дзікай травой палеткі, гніюць і правальваюцца стрэхі, моладзь едзе «ў свет». І ў такім закінутым краі расце такі ж «закінуты» Хомка Шпак. Праз вобраз яго бацькі, маўклівага і хмурага, паказаны сялянскія, якія і працавітыя, і трывалыя ў рабоце, але няма ладу ў іх гаспадарцы. Максім Гарэцкі малюе безвыходнасць у якой апынуліся людзі. Сам лад жыцця падтрымлівае гэтую роспач і безнадзейнасць. Аўтар паказаў на вобразе Хомкі, як у простага чалавека знікае адчуванне шчасця, з'яўляецца разуменне бессэнсоўнасці і нішчымнасці свайго існавання. «Ды гостры гнеў хутка зацёміўся цяжкім прыгнётам, роспаччу і злосцю да ўсяго на свеце – так. Як была і ў яго дзеда і ў бацькі, алкаголікаў. Яму цяпер было так, быццам ён – гэта не ён... Хто ж гэта перамяніў яго, зрабіў іншым, адабраў у яго радасць і супакой і апаскудзіў яго?» [1, с. 173].

Сялянскія дзеці вучацца ў школе. На першы погляд – гэта добра, аднак як і чаму іх там вучаць? «Усе мужыкі ведалі, што настаўнік жа павінен выбіваць з вучняў простую мову і ўсё дурное, – на тое ж ён і настаўнік» [1, с. 143]. Дзецям даводзілі іх глупства, няздольнасць правільна размаўляць, абражалі. Курыраваў навучанне поп, што дазваляла уплываць на фарміраванне вернападданіцкіх пачуццяў. «Настаўнік і не любіў Хомку за тое, што Хомка ніякім чынам не хацеў прызнаваць ні таго форсу, ні далікатнасці ў размоў – быў самы мужыцкі паростак з самага дурнога мужыцкага карэння» [1, с. 143]. Такім чынам аўтар паказаў сутнасць тагачаснай адукацыі, скіраванай на знішчэнне не толькі нацыянальнай, але і чалавечай годнасці беларусаў.

Трагічнасць жыцця народа паглыбілася, «тужлівасць і пуда запанавала па хатах, калі прыйшла вестка пра пачатак

вайны», які нібы працягвае знішчэнне мужыкоў. Даволі сімвалічна, што Хомку забіраюць у войска на два гады раней, дзе ён гіне.

Хомка Шпак увасобіў вобраз малой радзімы: такой жа заняйдбанай, зняважанай, якую імкнуцца пазбавіць годнасці, знішчаюць пад час вайны.

Малая радзіма паўстае ў творах Максіма Гарэцкага рознабакова. Пісьменнік паказвае і сувязь чалавека з родным кутом, і цяжкі складаны шлях мужыка-інтэлігента, які марыць пра лепшую будучыню для сваёй радзімы, імкнецца не згубіць сувязь з роднай вёскай, адначасова чэрпаючы ў ёй сілы для далейшага жыцця.

Значнасць «малой радзімы» ў жыцці чалавека адлюстраваная наш сучаснік В.Карамазав у апавесці «Дзень Барыса і Глеба», у якой мы бачым вяртанне да сваіх каранёў Цімафея Міхайлавіча Мурашкі. Як покліч роднай зямлі, як успамін пра наказ маці перад сваёй смерцю трымацца сваіх каранёў паказана наведванне героем сваёй вёскі, дзе не быў 30 год. «Ты, сыноч, не забывай вёску. У ёй нарадзіўся, вайну перажыў. Там цябе ведаюць... Горад нас адарваў ад вёскі, ад сваіх людзей, зрабіў нейкімі адшчапенцамі. А жыць без сваіх цяпер нельга, цяжка. Чужыя так не памогучь, як свае»[2, с. 420]. Пісьменнік неаднаразова падкрэслівае імкненне да захавання трывалых сваяцкіх сувязяў, талакой перажываць усе жыццёвыя навалы.

Сустрэча са сваякамі змяніла Князя (яму хацелася ім спадабацца, цікавіла, што яны падумаюць пра яго жыццё і ці ўхваляць тое, як ён жыў). Так Цімафей пераконваў сябе ў перавагах гарадскога жыцця, аднак, апынуўшыся ў родных мясцінах, пачынае паводзіць сябе інакш. Пасля нядоўгага візіту ў чалавека з'яўляецца адчуванне сваёй сувязі з гэтымі людзьмі, з гэтай мясцінай. Пры размове з цёткай Варварай першае, на што звяртае ўвагу Князь, гэта яе рукі. Вядома, менавіта рукі могуць расказаць пра чалавека самае галоўнае, тое, чаго не схаваеш. Ціма разважае над тым, што раней «старызна і беднасць прыгняталі» яго, «раней ён ад іх адварочваўся, дык тут рабілася нешта новае, тут яго душа не спужалася шэрасці, старызны, вочы не адварнуліся, з цікавасцю ўсе разглядалі... Можна, душа прачнулася, адгукнулася?»[2, с. 478]. «Малая радзіма» разбудзіла душу ад снычкі,

абудзіла да дзеяння (застаецца ў Сіўчыках, каб дапамагчы цётцы Варвары, Святлане Шацькавай).

У творы з'яўляюцца каларытныя тыпы беларусаў, сярод якіх – дзед Акім, чалавек да якога неаднаразова вяртаецца ў сваіх думках Князь, які адыграў значную ролю ў станаўленні героя, які мае моцную сувязь з роднай прыродай. Гэты чалавек ведаў зёлкі, умеў імі лячыць, да яго да самага скону прыходзілі людзі па дапамогу. Аўтар паказаў сувязь прыроды і чалавека: захварэла зямля пасля аварыі ў Чарнобылі – захварэў дзед. Сімвалічным з'яўляецца прыезд Князя, яго сустрэча з дзедам, тое, што менавіта ён нёс зямлю з Акімава Ляда, хацеў расказаць дзеду ўсё, што накіпілася, агоркла ў душы. Дзед Акім памёр, як і казаў, у дзень Барыса і Глеба, а Ціма адчуў моцную сувязь са сваёй зямлёй.

Пакутлівую еднасць чалавека са сваім кутом намалюваў Віктар Карамазав у апавесці «Краем белага шляху». У гэтым творы аўтар расказвае пра жыццё людзей у Чарнобыльскай зоне, паказвае псіхалогію зоны. Галоўны герой Валетаў любіць сваю радзіму, «ён мала сустракаў куточкаў, каб давалі гэткае моцнае адчуванне сілы і еднасці з роднай зямлёю» [2, с. 298]. Ён памятае, як чатыры гады назад першымі адчулі бяду птушкі. «Белы ад буслоў дуб, можа, быў самы моцны сігнал бяды. Першы раз адчуў, што ёсць бяда з усіх бед – смерць усяго жывога: валы, травіны, птушкі, чалавека, зямлі. Усяго – адразу. Калі ўсё жывое ў адной яміне» [2, с. 299]. Разуменне непарыўнасці сувязяў усяго жывога дазваляе яму больш глыбока адчуць трагедыю роднай зямлі і народа.

Вачыма хірурга Валетава расказваецца трагедыя людзей, якія засталіся жыць на атручанай зямлі. Сярод іх ёсць і тыя, што спрабавалі з'ехаць на «чыстыя землі», аднак вымушаны былі вярнуцца, бо не знайшлі месца для працы і жыцця, ды людзі цураліся не толькі іх, але і дзетак. Гэтае бежанства можна параўнаць з ваенным. Аднак, калі бежанцы ваенныя змогуць вярнуцца дамоў пасля ліхалецця, то бежанцы экалагічныя – не, бо бежанства апошніх – вынік неразумнага выкарыстання прыродных багаццяў.

Пісьменнік паказаў, як народ, для якога зямля заўсёды была неад'емнай часткай яго жыцця, не павінен на ёй працаваць, бо усё навокал атручанае, з чым ён не можа згадзіцца, перажыць гэта. «Нешта адбылося з душою. Ні да вады,

ні да травы, ні да рыбіны. Ходзіш, быццам самога сябе на мінным полі шукаеш» [2, с. 299]. Адначасова падкрэсліваецца крывадушнасць ўлады, якая праводзіць ідэю магчымасці вырошчвання чыстай прадукцыі на забруджанай тэрыторыі, яна (улада) не папярэджвае насельніцтва аб небяспецы, згодна з загадамі якой выстаўляюцца або прыбіраюцца шчыткі з колькасцю радыяцыі. «Улада баіцца душы, бо душа таемная, жытку разумее не як хоча ўлада, чыста – наадварот. Як ёй дасі каманду, калі не ведаеш, чым яна табе на каманду адкажа? А як няма душы, дык няма і свайго шляху. Тады ўсе людзі каманду разумеюць аднолькава.» [2, с. 334]. Аўтар паказвае найперш маральную безвыходнасць «людзей зоны». Твор прасякнуты адчуваннем расчачы, з'яўляецца адчуванне, што людзі проста дажываюць на сваёй радзіме, недзе ў глыбіні сваёй свядомасці разумеючы жахлівасць свайго становішча. З вуснаў Шнейдара чуем, што «ў нашай краіне... галава – дэфіцыт [2, с. 303]. Праз вобраз гэтага немца, які яшчэ з дарэвалюцыйнага часу застаўся тут жыць, вярнуўся з Сібіры, ведаў кожную дошчыну і гайку на заводзе, цяпер спакойна кажа пра магчымасць знішчэння завода, паказаны маральны заняпад.

Сам Валетаў ездзіць па візітах і збірае прадукты, каб пракарміць дзяцей. Ён адчувае сваю бездапаможнасць, але не ведае іншага шляху да выжывання. Хірург, як і большасць насельнікаў зоны, разумеў жахлівасць свайго становішча, але душа яго не магла з гэтым згадзіцца. «Пад ім была зямля, вялікая і жывая, над ім – неба, таксама вялікае, роднёнкае; ён ляжаў, сагрэты знізу і зверху, як паміж духмяным сеннічком і ватовай коўдрачкаю. Хто сказаў, што ўжо нельга легчы на сваю зямельку?» [2, с. 394]. Аўтар паказаў любоў да роднай зямелькі, ірацыянальную, моцную, без якой немагчыма жыць, немажлівасць чалавека згадзіцца з безвыходнасцю такога становішча.

Адчуваючы сваю еднасць з наваколлем, Валетаў убачыў «Белы Шлях – крыж, і не ляжаў ён, а стаяў над зямлёю. І стаяў, і плыў са сваёй белаю крыжавінаю. Белыя ручнікі на крыжавіне віселі, на ветры матляліся. Хто іх павесіў? Хто паспеў ужо абрачыся зямлі і небу?» [2, с. 395].

В. Карамазаў выявіў сувязь чалавека і яго малой радзімы, вяртанне да яе ўзнімае і акрыляе чалавека, неабход-

насць пакінуць яе не дае шанцаў на далейшае жыццё, людзі выбіраюць смерць на радзіме жыццю на чужыне.

Пісьменнікі-землякі сцвярджалі ўнутраную патрэбу беларусаў адчуваць еднасць са сваім родным кутом, сваёй малой радзімай, нават калі ім гэта прыносіла пакуты.

Літаратура

1. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 2. Аповесці. Драматычныя абразкі. – Мн.: Маст. літ., 1985. – 416 с.
2. Карамазаў В. Выбраныя творы. У 2 т. Т. 1. – Мн.: Маст. літ., 1997. – 509 с.

Ігар Шаладонаў
(Мінск)

СУБЛІМАЦЫЙНЫЯ ПОШУКІ ГАРМОНІІ Ў МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ М. ГАРЭЦКАГА

Адной з галоўнейшых задач мастацтва XX стагоддзя паўстала праблема ўтаймавання энергіі энтрапіі, распаду, наступу сіл зла, нецярпімасці, канфрантацыі, якія найбольш выяўна аб сабе заявілі падчас першай сусветнай вайны і рэвалюцыйных падзей па ўсёй Еўропе ды і свеце. Вось чаму амаль кожная цывілізаваная нацыянальная літаратура праз досведную думку мастацкага слова сваіх лепшых прадстаўнікоў – філосафаў, навукоўцаў, і асабліва пісьменнікаў-гуманістаў імкнулася ў абвостранай форме паставіць і памагчыма вырашыць надзённае пытанне: Як магчыма з раз'яднання і разладу, са спрэчак і татальнага непаразумення, нянавісці і канфліктнасці вайны і рэвалюцыі – памысліць і ўсталяваць магчымую гармонію свету?

У гэтым плане трэба адзначыць, што ўся панярэдня старажытная рэлігійная, антычная, сярэднявечная і новая філасофія, навука і літаратура даволі даўно і паслядоўна падвяргала рэфлексіі праблему гарманізацыі добра і зла ў свеце, шукаючы свайго ўніверсальнага рэцэпту ў спазнанні і ўраўнаважанні сіл добра і ліха, усталявання вечнага шчасця на зямлі і небе. Так знакаміты старагрэчаскі філосаф Платон у сваіх вядомых дыялогах пад назвамі «Федр» і «Пір»